

Krystyna Milczarek-Pankowska

*Uniwersytet Warszawski**

E-mail: kpankowska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-1008-7096

Alternatywa pedagogiczna w teorii wychowania estetycznego Ireny Wojnar**

Summary

A PEDAGOGICAL ALTERNATIVE IN THE THEORY OF AESTHETIC EDUCATION BY IRENA WOJNAR**

The aim of the article is to present the pedagogical thought of Irena Wojnar, the creator of the theory of aesthetic education, which was a specific pedagogical alternative of the second half of the 20th century. From the 1970s onwards Wojnar started to propose art as an educational tool, and in this way she opposed to the "traditional" approach to education. She claimed that education should be identified with a conscious process of self-development. She believed that apart from acquiring knowledge, it is important to develop such human dispositions as imagination, sensitivity, empathy, creativity, the activation of which contributes to the integrated growth of human personality. Wojnar pointed out that art should be treated as a remedy for the technicalised, conformist and inhuman civilisation, art should be treated as a model of human functioning in the world. Wojnar postulated a new, humanistic dimension of education, in which there is a space for upbringing leading to creative, responsible humanity. The article presents the main assumptions of the theory and ideas of aesthetic self-knowledge in the context of understanding the world and caring for its future. The paper also discusses activities aimed at the application of the theory of aesthetic education in educational practice during long-term courses for teachers. The paper is based on biographical research, analysis of source materials and the author's own memories related to Professor Irena Wojnar.

Keywords: theory of aesthetic education, aesthetic self-knowledge, aesthetic teacher, humanistic alternatives

* Adres: Wydział Pedagogiczny, Mokotowska 16/20, 00-561 Warszawa

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

*Człowiek tworzy sztukę, ale sztuka
także wyraża i współtworzy człowieka.*

Irena Wojnar

Wstęp

Irena Wojnar stworzyła polską szkołę wychowania przez sztukę, opartą na interdyscyplinarnej teorii o charakterze humanistyczno-społecznym. Koncepcja jej autorstwa, najpełniej wyrażona w książce *Teoria wychowania estetycznego. Zarys problematyki* (1976), nawiązuje do estetyki – definiującej pojęcie sztuki i rozpatrującej jej trwałość i zmienność na przestrzeni wieków, do socjologii – uwzględniającej społeczny kontekst dzieła oraz do psychologii, skupiającej uwagę na specyfice przeżycia estetycznego. W perspektywie pedagogicznej teoria ta, traktując sztukę jako narzędzie wychowania, dotyczy dwoistego procesu: wychowania *do sztuki*, tzn. kształcenia kultury estetycznej człowieka, jego wrażliwości na sztukę i piękno, wyposażanie go w umiejętność odbioru sztuki oraz – *wychowania przez sztukę*, tzn. kształtowania przede wszystkim postaw moralnych i umysłowych człowieka.

Droga dociekań naukowych Ireny Wojnar, prowadząca do wykrystalizowania teorii, do usytuowania sztuki w wychowaniu, także z uwagi na jej początki w trudnych historycznie czasach, była interesująca i niezwykła. Punktem wyjścia były tajne komplety licealne w okupowanej Warszawie, a potem studia na powojennym Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W ich trakcie Irena Gliwówna (później Wojnar) zetknęła się z fascynującymi intelektualistami, ukierunkowującymi jej zainteresowania na problematykę kultury i humanizmu. Następnie, dzięki otrzymaniu w roku 1958 stypendium Forda, znalazła się na Uniwersytecie Paryskim, na Sorbonie. Studia na Sorbonie pomogły jej otworzyć się już bezpośrednio na problematykę sztuki i wychowania. Pozostawała tam pod opieką naukową dwu znaczących postaci: profesora estetyki Etienne’a Sourieau i profesora pedagogiki Maurice’a Debesse’a, dzięki którym zajęła się nowoczesną estetyką jako filozoficzną refleksją o sztuce w zakresie jej oddziaływania na jednostkę. Zainteresowanie to skierowało ją następnie ku międzynarodowemu i polskiemu środowisku filozofów – estetyków. W późniejszym życiu naukowym była aktywnym członkiem Francuskiego Towarzystwa Estetycznego (Societe Francaise d’Esthetique) oraz Polskiego Towarzystwa Estetycznego, uczestniczyła także w licznych międzynarodowych kongresach estetyki.

Po powrocie do Polski, w roku 1960, z uzyskanym na Sorbonie doktoratem (na podstawie rozprawy *Situation actuelle de la jeunesse par rapport a l’art*, która następnie

ukazała się drukiem pod tytułem *Esthetique et pedagogie*, 1963¹), kontynuowała i rozwijała zainteresowanie możliwościami wychowawczymi sztuki. Inspirowała ją myśl Janiny Mortkowiczowej, Marii Grzegorzewskiej, Stanisława Ossowskiego, Bogdana Suchodolskiego oraz wielu innych polskich i światowych pedagogów i myślicieli. Stała się też bezpośrednią kontynuatorką koncepcji wychowania Stefana Szumana, autora książki *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (Szuman, 1962) oraz myśli Herberta Reada, autora *Wychowania przez sztukę* (Read, 1976). Nawiązując do ich pionierskich rozważań na temat sztuki w wychowaniu oraz własnych badań, opracowała autorską koncepcję edukacji, która ostatecznie dała podstawy do utworzenia polskiej teorii wychowania estetycznego.

Wychowanie estetyczne było przez nią rozumiane jako element całego procesu wychowania, ale również jako element kultury jako takiej. Orientacja na świat kultury była przede wszystkim bezpośrednim wynikiem bliskiej współpracy Ireny Wojnar z Bogdanem Suchodolskim, który wywarł głęboki wpływ na jej sposób pojmowania kultury jako miejsca człowieka w świecie². Należy też zaznaczyć, że teoria wychowania przez sztukę, stanowiąca integralną część pedagogiki ogólnej, powstała na fundamencie pedagogiki kultury, z odniesieniami do europejskiego humanizmu.

Sztuka jako narzędzie wychowania oraz strategia życia

Wychowanie estetyczne, stanowiące według Wojnar wychowanie w przestrzeni szeroko pojętego świata sztuki i wartości estetycznych, rozumiane dwuzakresowo, w formule *wychowania do sztuki* zawierało cele kształtowania estetycznej kultury wychowanka, w formule *wychowania przez sztukę* – myśl o kształtowaniu postaw moralnych i umysłu jednostki, jej stosunku do świata, do innych ludzi i do siebie samego. „O ile więc wychowanie do sztuki ma charakter inicjacji kulturalnej – pisała Wojnar – o tyle wychowanie przez sztukę odnosi się w równym stopniu do interioryzowanych wartości obiektywnych, co do procesów wyzwiania wewnętrznych sił ludzkiej osobowości, sił i dyspozycji tłumionych czy wręcz niszczonech

¹ Tytuł polskiego wydania to *Estetyka i wychowanie*, PWN, Warszawa 1964 (drugie wydanie w roku 1970). Istnieją również przekłady na język włoski i hiszpański.

² Niejednokrotnie wspominała, że pierwszy kontakt z profesorem odbył się za pośrednictwem książki jego autorstwa *Kochaj życie, bądź dzielny* (wyd. w roku 1927), która była przedwojenną lekturą szkolną. Suchodolskiego spotkała po raz pierwszy na podziemnych kompletach w przedwojennej Warszawie, by następnie, już po wojnie zostać jego studentką i asystentką, a potem najbliższą współpracownicą.

przez świat zewnętrzny i jednostronność intencjonalnych procesów edukacyjnych” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 18).

Sztukę traktowała jako jeden ze sposobów zdobywania wiedzy i przekuwania jej w tzw. wiedzę osobistą. Jak bowiem wielokrotnie powtarzała, sztuka ma właściwości nadawania barw „szarej” wiedzy podręcznikowej, ukazuje fakty i wydarzenia w ich zindywidualizowanych aspektach. Podkreślała, że sztuka ułatwia procesy rozumienia, w tym treści przeżyć i doświadczeń innych ludzi, co ma w równym stopniu charakter poznawczy, jak i moralny. „Nie przypadkiem – mówiła – sztukę określono jako wycieczkę w sferę istnienia drugiego człowieka. Tego typu «wycieczka» stanowi szczególnego rodzaju ćwiczenie empatyczne, cenne dla budowania zrozumienia między człowiekiem a człowiekiem, między «ja» i «ty»” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 21). Jedną z głównych funkcji sztuki jest, jak twierdziła, wyrażanie uczucia i właśnie przekazanie zrozumienia. W proponowanym przez nią modelu wychowania warunkiem niezbędnym jest osobiste przeżycie estetyczne, intensywny kontakt jednostki ze sztuką, w zintegrowanym działaniu wyobraźni, emocji i intelektu.

W teorii wychowania estetycznego sztuka jest jednak wiązana nie tylko z dziełami, lecz także z samym procesem twórczym. Sztuka bowiem, według Wojnar, to także działania ekspresyjne człowieka, w pewnym stopniu charakteryzujące każdego, nie tylko artystę, zatem widzi ona również jej rolę w pobudzaniu aktywności twórczej człowieka, od dzieciństwa po wiek dojrzały. „Sztuka, jak żaden może inny środek wychowawczy, towarzyszy człowiekowi przez całe życie, stając się źródłem wciąż nowych doznań, wciąż odnawianej wiedzy o świecie i o sobie samym, potwierdzeniem własnej osobowości w aktach twórczych” (Wojnar, 1980, s. 21).

Proponując sztukę jako narzędzie wychowania, przeciwstawiała się w latach 80. XX w. istniejącemu, tradycyjnemu podejściu do edukacji. Twierdziła, że edukacja winna być utożsamiana ze świadomym procesem autorozwoju. Podkreślała:

Przestaje być prawdą, że człowiek uczy się jedynie w szkole: edukacja traci charakter jednostronnie kierunkowy – od kogoś, kto w naturalny sposób jest «mądrzejszy», do kogoś, kto ma być «nauczony». Sytuacje wychowawcze ulegają zwielokrotnieniu i proces edukacyjny w coraz silniejszym stopniu staje się autoedukacją w tym sensie, że wymaga świadomości i aktywności ze strony ucznia czy wychowanka, który zaczyna być partnerem i podmiotem (Wojnar, 1984, s. 10).

Wskazywała na to, że poza koniecznym zdobywaniem wiedzy w różnych dziedzinach ważne jest znaczenie tych dyspozycji psychicznych, których aktywizacja może się przyczynić do zintegrowanego rozwoju wyobraźni, dyspozycji twórczych oraz życia uczuciowego człowieka. Postulowała więc, by edukacja wzięła pod uwagę kształcenie kompetencji miękkich, jak dziś byśmy je określili. Wskazywała, że trzeba „dopomóc w kształtowaniu się istoty harmonijnej, swobodnej, zdolnej do życia we wspólnocie, istoty w pełni odpowiedzialnej, umiejacej odkryć sztukę życia” (Wojnar, 1984, s. 10).

Także u progu XXI w. głosiła nieprzystawalność dominującego modelu edukacyjnego do rzeczywistości. „Diagnozy światowego kryzysu edukacyjnego wskazują na rosnącą przepaść między postępem ekonomicznym, rozwojem cywilizacji industrialnej i konsumpcyjnej a zaniedbaniami w dziedzinie edukacji i kultury” (Wojnar, 2000, s. 149). W trosce o jakość życia człowieka sugerowała wypełnienie istniejących „luk edukacyjnych” w takich dziedzinach, jak sposób widzenia świata, stosunki między ludźmi czy tożsamość osoby. Twierdziła, że: „w czasach kolejnego narastania nieprzejrzystości świata, w czasach nowego szaleństwa, teoria wychowania estetycznego proponuje kształcenie i obronę człowieka wrażliwego i poezji jego istnienia” (Wojnar, 2000, s. 149). Przeciwwstawiała się zatem przechyleniu wagi w kierunku kształcenia umysłowego z pominięciem innych ważnych dla człowieka aspektów. We wstępie do polskiego wydania książki Reada *Wychowanie przez sztukę* przywoływała znaną metaforę porównującą współczesnego człowieka do ptaka, którego skrzywiony, nierównomierny lot odbywa się za pomocą tylko jednego skrzydła intelektu, ponieważ skrzydło uczuć i wyobraźni jest okaleczone. Człowiek taki żyje w świecie, który sam stworzył i który wymaga naprawy, przebudowy, udoskonalenia. Człowiek taki wymaga nowej harmonii ze światem (Wojnar, 1976).

W jej koncepcji pedagogicznej sztuka występuje zatem nie tylko jako narzędzie wychowania, lecz także – o czym rzadko się pamięta – jako wzór funkcjonowania człowieka w świecie. Jedną z książek Wojnar, poświęconą sztuce w tej właśnie roli, nosi tytuł *Sztuka jako podręcznik życia*. Sam tytuł mógłby się dziś kojarzyć z ukazującą się na rynku wydawniczym niezliczoną ilością poradników gwarantujących spełnione życie. Jednak koncepcja Wojnar jest daleka od popkulturowego paradygmatu „sztuki życia”. Interesują ją diametralnie inne aspekty kształtowania życia, mówi, że sztuka uczy życia jako zespołu wartości nieinstrumentalnych, samoistnych, „autotelicznych”, odległych od tych, które potocznie określają powodzenie życiowe.

Sztuka jest źródłem wiedzy o świecie i o ludziach, jak i samowiedzy każdego człowieka, jej znaczenie jako podręcznika życia mieści się według Wojnar w tych trzech obszarach problemowych:

- Po pierwsze: w kręgu rzeczywistości obiektywnej, w zagadnieniach szeroko pojmowanego świata.
- Po drugie: w sferze stosunków międzyludzkich. Wojnar zauważa przede wszystkim, że właśnie problematyka stosunków międzyludzkich staje dziś w centrum ważnych spraw współczesności. Brak porozumienia i wzajemnego zrozumienia stanowi według niej następstwo cywilizacji technicyzowanej i konformistycznej, nieludzkiej. Wojnar proponuje więc właśnie sztukę jako remedium na to niepokojące zjawisko.
- Po trzecie: w sferze samowiedzy i samorealizacji człowieka. Wojnar pisała: